

Kontrastivní analýza vývoje frekvence a normy českého přechodníku přítomného ve srovnání s jeho chorvatským a slovinským protějškem

Aleksandra Wójcik (Krakov)

THE CONTRASTIVE ANALYSIS OF THE EVOLUTION OF CZECH SIMULTANEOUS CONVERBS COMPARED TO THEIR CROATIAN AND SLOVENIAN COUNTERPARTS

The article examines the changes in the frequency of Czech simultaneous converbs (*přechodník přítomný*) compared to their Croatian and Slovenian counterparts (*glagolski prilog sadašnji*, *deležje na -č, -aje, -e*) from the 19th century to the present day, and seeks to explain the differences in the evolution of these verb forms. While the frequency of Croatian converbs has remained consistently high, and that of Slovenian consistently low, Czech converbs have seen a sharp decline over the same period. The article suggests that this divergence may be associated with the shape of linguistic norms — which may either follow long-standing linguistic trends (as in Croatian), or stand in opposition to them (as in Czech and Slovenian) — as well as to other factors related to language policy. Additionally, the article addresses certain methodological challenges concerning corpus-based contrastive analysis.

KEYWORDS

adverbial participle, converb, frequency, corpus linguistics, linguistic norms

KLÍČOVÁ SLOVA

přechodník, konverbum, frekvence, korpusová lingvistika, jazyková norma

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366591.2025.1.3>

1. ÚVOD¹

Protějškem českých přechodníků ve funkci neurčitých slovesných tvarů vyjadřujících příslovečné významy jsou chorvatské *glagolski prilozi* a slovinská *deležja*. Přes totožnou funkci se však frekvence a stylový příznak těchto tvarů — dokonce mezi tak blízkými jazyky — významně liší: zatímco v češtině a slovinštině přechodníky mají charakter knižní, až archaický, a vyskytují se velmi zřídka (Karlík a kol., 2003, s. 337; Jesenšek, 1998, s. 41–42), v chorvatštině jejich frekvence je podstatně vyšší (viz dále) a v mluvnících se nenaznačuje, že by měly knižní příznak (viz např. Barić a kol., 1997, s. 244).

¹ Článek vznikl na základě posteru *Vývoj českého přechodníku přítomného ve srovnání s jeho chorvatským a slovinským protějškem neboli byl český přechodník předurčen k zániku?, jenž byl prezentován na konferenci Bienále české lingvistiky 19. září 2024.*

Vzhledem k omezenému rozsahu textu budou předmětem tohoto článku pouze tvary vyjadřující přednostně současnost s řídicím dějem, tedy čes. *přechodník přítomný*, chorv. *glagolski prilog sadašnji* a slovin. *deležje na -č, -aje, -e*, srov. paralelní ukázky z Vieweghova románu z korpusu InterCorp verze 15:

- (1) Zrychlila nervózně krok, **doufajíc**, že ji nikdo nevidí. (*Účastníci zájezdu*, 2001)
- (2) Nervozno je ubrzala korak **nadajući se** da je nitko ne vidi. (*Sudionici turističkog putovanja*, 2010, do chorvatštiny přeložila Dagmar Ruljančić)
- (3) Živčno je pospešila korak, **upajoč**, da je nihče ne bo videl. (*Letoviščarji*, 2008, do slovinštiny přeložila Bojana Maltarić).

I když se mnohé z následujících připomínek vztahují i na tvary vyjadřující předčasnost (čes. *přechodník minulý*, chorv. *glagolski prilog prošli*, slovin. *deležje na -ši*), oba typy „přechodníků“ by měly být zkoumány zvlášť, neboť jejich vývoj má odlišnou dynamiku a „přechodník přítomný“ je ve všech analyzovaných jazycích mnohem frekventovanější než „přechodník minulý“.

Analýze budou podrobeny změny ve frekvenci českého přechodníku přítomného a jeho chorvatského a slovinského protějšku v období 1810–2019, avšak bez zachování návaznosti, a to kvůli časovým mezerám v obsahu korpusů (viz oddíl 4). Předpokládáme, že průběh těchto změn může souviset mj. s normou přechodníku, která buď vychází vstříc dlouhodobým tendencím v jazyce (jako v chorvatštině), anebo jim alespoň částečně odporuje (jako v češtině a slovinštině). Ověření této hypotézy může pomoci vysvětlit, které faktory ovlivňují změny ve frekvenci těchto slovesných tvarů. V této souvislosti bude zvláštní pozornost věnována češtině, v níž byl ústup přechodníků mimořádně rychlý.

2. TERMÍN KONVERBUM A JEHO UŽITEČNOST PRO KONTRASTIVNÍ LINGVISTIKU

V kontrastivním výzkumu lze české přechodníky, chorvatské *glagolski priloz* a slovinská *deležja* popisovat v rámci komparativního konceptu *converb*, jenž je definován Haspelmathem (1995, s. 3) jako „non-finite verb form whose main function is to mark adverbial subordination“. Navíc ze syntaktického pohledu všechny analyzované tvary přísluší ke skupině *canonical* (Nedjalkov, 1995, s. 97) nebo *strict* (Nedjalkov, 1998, s. 425) *converbs*, které jsou specializovány na funkci adverbiale a neplní další syntaktické funkce, např. funkci přívlásktu (Nedjalkov, 1995, s. 97; Nedjalkov, 1998, s. 425). Ze sémantického hlediska patří zase ke skupině *contextual converbs*, jež vyjadřují alespoň tři různé významy v závislosti na kontextu (Nedjalkov, 1995, s. 106), a to jednak významy temporální, jednak netemporální (tzv. *contextual mixed converbs*, viz Nedjalkov, 1998, s. 424). Čes. přechodník přítomný, chorv. *glagolski prilog sadašnji* a slovin. *deležje na -č, -aje, -e* zastupují podtyp této skupiny — tzv. *converbs of contextual Simultaneity* (Nedjalkov, 1998, s. 432) — a proto budou označovány v tomto

článku termínem *konverbum pro současnost* (dále KS), který odpovídá angl. *simultaneous converb* používanému Nedjalkovem (1995, s. 129).

3. DOSAVADNÍ VÝZKUM ČESKÉHO, CHORVATSKÉHO A SLOVINSKÉHO KS

Článek navazuje na dosavadní rozsáhlý výzkum vývoje českých přechodníků, z něhož uvedeme jen několik publikací, tedy klasické monografie Dvořáka (1970, 1983) a nejnovější práce Nádvorníkové (2023) a Wójcik (2023). Bibliografie slovinských konverb je sice také poměrně rozsáhlá, ale hlavní pozornost byla zatím věnována vývoji KS do konce 19. století (viz Orožen, 1977; Jesenšek, 1996, 1998). Dva články Mikolič Južnič (2012, 2013), jež se pokoušejí zachytit aktuální situaci, podle nás neposkytují spolehlivá data kvůli určitým metodickým nepřesnostem (viz Wójcik, v přípravě). Chorvatská konverba byla naopak zkoumána převážně v souvislosti s procesem adverbializace v 15. a 16. století, takže o jejich frekvenci nejsou žádné údaje. Abychom mohli porovnat vývoj českého, chorvatského a slovinského KS, musíme doplnit dosavadní poznatky a použít jednotnou metodologii.

4. ZDROJE DAT A METODA

Zatím nemáme k dispozici vícejazyčný srovnatelný korpus (Chlumská, 2014, s. 227–229; Górski, 2023, s. 99–100), jenž by umožňoval kontrastivní diachronní výzkum jazykových jevů v češtině, chorvatštině a slovinštině, a proto jsme museli přizpůsobit stávající korpusy požadavkům tohoto druhu výzkumu. Tento proces lze popsat ve čtyřech krocích.

4.1 VYTVOŘENÍ SUBKORPUSŮ

Použité korpusy češtiny (SYN verze 9 a interní Archiv 19. století), chorvatštiny (Riznica) a slovinštiny (Gigafida 2.0 a IMP) se významně liší svým složením z hlediska zastoupení jednak různých textových typů, jednak jednotlivých časových úseků. Abychom se s tímto metodologickým problémem vyrovnali, rozdělili jsme texty — na základě metadat, nebo manuálně, pokud tvůrci korpusu nenabídli žádnou typologii zahrnutých textů — do subkorpusů, z nichž každý zastupuje jeden textový typ a zároveň jedno desetiletí (např. FIC 1990–1999). Omezený počet textů v korpusech neumožňuje sledovat změny ve frekvenci KS v různých textových typech v celém období 1810–2019, a proto jsme naši analýzu zaměřili pouze na krásnou literaturu (beletrii v nejširším pojetí) — v jejím případě je možné získat data pro nejdélsí časové úseky. Zdrojem dat byly následující korpusy:

- a) pro češtinu:
 - Archiv 19. století — manuálně vybrané texty z let 1810–1899;
 - SYN verze 9 — texty z let 1920–2019 z textové skupiny FIC (*beletrie* — překladová a nepřekladová);

- b) pro chorvatštinu: Riznica — texty z let 1900–2009,² manuálně vybrané ze žánrově nejednotného subkorpusu *Knjige*;
- c) pro slovinštinu:
- IMP — texty z let 1840–1918 z kategorie *umetnostno*;
 - Gigafida 2.0 — texty z let 1990–2018 z kategorie *tisk/knjižno/leposlovno*.

4.2 ÚPRAVA SUBKORPUSŮ

Ze subkorpusů bylo potřeba vyřadit texty vydané posmrtně a také texty, které byly nejdříve publikovány v samizdatu nebo v exilu a jejichž první oficiální vydání následovalo až po mnoha letech. Kvůli dynamickým změnám ve frekvenci KS není pochyb o tom, že by přítomnost textů, v jejichž případě je rok prvního oficiálního vydání vzdálen od roku vzniku, mohla zkreslit výsledky (např. falešně zvýšit frekvenci českého KS v 90. letech 20. století, kdy byly vydány texty mnoha disidentů a rozsáhlá díla Ladislava Klímy, Jiřího Ortena, Jaroslava Durycha atd.).

4.3 VYTVOŘENÍ REGULÁRNÍCH VÝRAZŮ

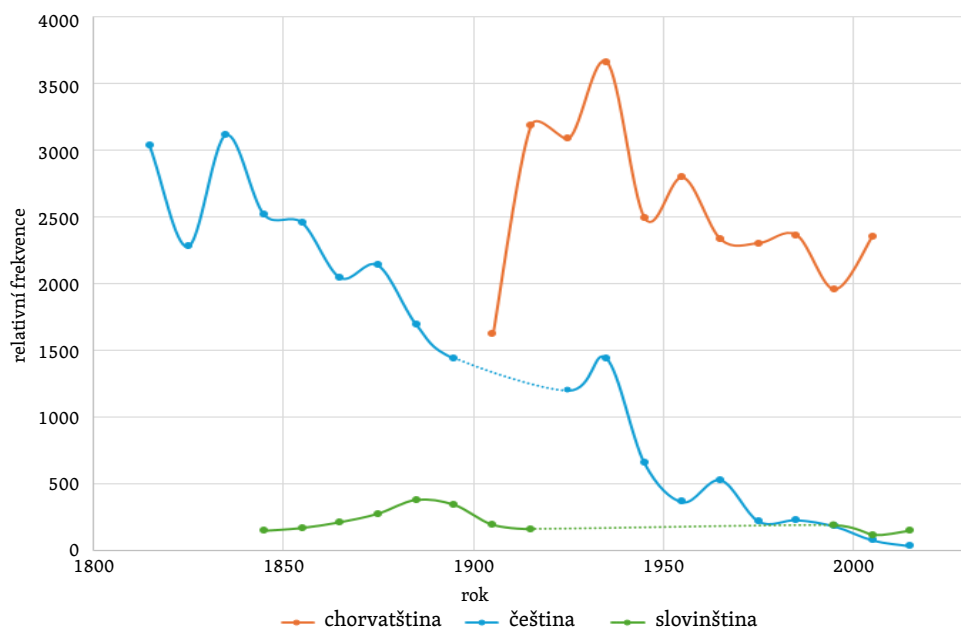
Protože ve všech korpusech mezi jednotkami s tagem konverba můžeme najít ustrnulé přechodníky, které plní funkci předložek, příslovcí, nebo částic (např. *chtě nechtě*, *počínaje*), a také tvary chybně označované (např. kvůli překlepu, srov. tvary jako *větvě*), museli jsme manuálně vytvořit rozsáhlé regulární výrazy, které umožnily vyloučit ustrnulé přechodníky a chybně označované tvary z analýzy. Vzhledem k omezenému rozsahu článku je zde nemůžeme citovat,³ ale uvádíme je v naší doktorské disertaci (Wójcik, v přípravě) a regulární výraz pro česká konverba také v článku, jenž se věnuje ústupu českého KS (Wójcik, 2023, s. 196).

4.4 VÝPOČET RELATIVNÍ FREKVENCE KS

Relativní frekvence KS jsme počítali jako vážený průměr z frekvencí KS (v i.p.m.) v jednotlivých textech ze subkorpusu pro určité desetiletí (přičemž váhy = délka textu v tokenech). Tímto jsme obdrželi tytéž výsledky, jako kdybychom počítali relativní frekvenci KS v subkorpusu klasickým způsobem, tedy vydělili počet KS ve všech textech celkovou délkou těchto textů a poté vynásobili výsledek jedním milionem. V případě několika subkorpusů však docházelo k situaci, kdy jeden obzvláště rozsáhlý text objemově výrazně převažoval nad ostatními, což hrozilo zkreslením výsledků — vážený průměr by totiž zohledňoval hlavně relativní frekvenci KS v tomto nejdelším textu. Museli jsme tedy částečně upravit výše popsany postup, abychom se vyhnuli tomuto riziku. Pokud jeden text činil alespoň 20 % celého subkorpusu, přičítali jsme mu váhu rovnou délce druhého nejdelšího textu a až po-

2 Jediny korpus, který obsahuje větší množství textů vzniklých před rokem 1900 (*Klasični hrvatske književnosti*), postrádá morfosyntaktickou anotaci, takže vyhledávání tvarů KS v jeho případě není možné.

3 Už pouze samotný regulární výraz pro slovinské KS zabírá dvě strany formátu A4.

GRAF 1. Vývoj relativní frekvence konverba pro současnost (přechodníku přítomného) v beletrii v období 1810–2019

tom jsme počítali relativní frekvenci KS. Pokud však: 1) subkorpus obsahoval druhý text, jehož délka se rovnala alespoň 20 % celého subkorpusu; 2) nebo se v subkorpusu objevilo několik rozsáhlých textů od jednoho autora, které činily 40 % nebo více z celku, frekvence byla počítána jako aritmetický průměr z frekvencí KS v jednotlivých textech. Podrobné zdůvodnění tohoto postupu je uvedeno v naší doktorské disertaci (Wójcik, v přípravě).

5. ROZDÍLY VE VÝVOJI KS V ČEŠTINĚ, CHORVATŠTINĚ A SLOVINŠTINĚ

Změny ve frekvenci KS za posledních 200 let jsou zobrazeny na grafu 1. Tečkovaná čára označuje období, pro něž momentálně neexistují data kvůli časovým přerывům v obsahu korpusů.

Rozdíly ve vývoji KS jsou zřejmé:

- v chorvatštině je frekvence KS neustále vysoká a v poválečném období se vyznačuje poměrnou stabilitou — frekvence v desetiletí 2000–2009 (2355,35 i.p.m.) se totiž blíží frekvenci v desetiletí 1940–1945 (2489,27 i.p.m.); rozdíl není statisticky významný, $p = 0,05435$;
- ve slovinštině se frekvence KS udržuje na stále nízké úrovni — nikdy nepřesahuje 400 i.p.m.;

— v češtině můžeme pozorovat velmi prudký ústup KS; zatímco jejich frekvence se ještě na přelomu 19. a 20. století blížila frekvenci v chorvatštině, současně je na čtyřikrát nižší úrovni než ve slovinštině (35,50 vs. 149,84 i.p.m.; rozdíl je statisticky významný, $p = 2,2e-16$).

Čím je dán rozdíl ve vývoji KS v analyzovaných jazycích? Předpokládáme, že jeho příčiny mohou být spojeny mj. s kodifikací, tedy procesem ustalování normy konverba.

6. MOŽNÝ VLIV KODIFIKACE NA ROZDÍLNÝ VÝVOJ FREKVENCE KS V BELETRII

Společným předkem českého, chorvatského a slovinského KS je psl. participium přezentu aktiva. Chorv. KS na *-ući, -eći*, stejně jako čes. KS ženského rodu (a sekundárně i středního) na *-ouc, -íc*, se vyvinulo z nom. sg. part. prez. akt. feminina na **-qt-ji, *-et-ji* (Gabrić-Bagarić, 1995, s. 59; Šlosar, 1986, s. 175–176); nom. sg. feminina pravděpodobně stal také u původu slovin. KS na *-oč, -eč*, i když se připouští, že tento tvar může být i původní akuz. sg. maskulina na **-qt-jb, *-et-jb* (srov. Tomšič, 1955, s. 58). Suffixy nom. sg. maskulina **-a, *-ę* mají pokračování v čes. KS mužského rodu na *-a, -e* (Šlosar, 1986, s. 177) a **-ę* rovněž ve slovin. KS na *-e*. Čeština dochovala v plurálu také tvary původního nom. pl. part. prez. akt. na **-qt-j-e, *-et-j-e* (Šlosar, 1986, s. 177).

Kvůli bohatství zakončení, jímž se vyznačovalo psl. part. prez. akt., byly tvary KS ve starší češtině, chorvatštině a slovinštině odvozovány pomocí několika suffixů. Ve všech analyzovaných jazycích se projevila tendence k unifikaci suffixu KS a preferování tvarů se suffixy, které se vyvinuly z **-qt-ji, *-et-ji*, nebo **-qt-jb, *-et-jb* (podobně je tomu např. v polštině). Chorv. suffixy *-e* a *-uće, -eće*, doložené ještě v 17. století, byly vytlačeny suffixem *-ući, -eći* (Barić a kol., 1997, s. 633). Podle výzkumu Orožen (1977) se obdobná tendence vyskytovala i ve slovinštině. Přestože se KS ve dvou hlavních regionálních varietách spisovného jazyka vyvíjelo úplně jiným způsobem, v obou byly upřednostňovány suffixy odpovídající dnešním *-oč, -eč*: v centrální variantě, kde se KS používalo velmi zřídka, převládaly *-oč, -eč* a příbuzné *-eoč, -ejoč, -ijoč*, zatímco ve východní variantě, kde frekvence KS byla mnohem vyšší, *-oč, -oči*. Tvary KS na *-e, -aje* se ve východní (zámuřské) slovinštině od 18. století nevyskytovaly a v centrální slovinštině se od 16. století do začátku 19. století objevovaly pouze v ustrnulé podobě, např. *skrivaje, molče, sede, stoje* (až na výjimky v lidových písních vzniklých koncem 18. století a později) a i v této funkci byly stále vzácnější (viz Orožen, 1977, s. 339–341). Počínaje 16. stoletím můžeme pozorovat obdobné jevy také v češtině — jak podotýká Dvořák (1970, s. 166–167) — „novotvar PPs zakončený *-c* měl v tomto období tendenci stát se absolutním tvarem s platností sg. i pl.“ a v 17. století „v mluveném jazyce, v němž si zachoval jistou živost ještě přechodník přítomný, došlo k úplnému zániku kongruence“.

Je třeba zdůraznit, že faktorem, jenž obzvlášť napomáhal zániku suffixu *-e*, byla homonymie KS s tvary 3. os. sg. ind. prez., která působila potíže při správném výkladu těchto tvarů. Podle výzkumu Gabrić-Bagarić (1995) v chorvatštině zapříčinila homonymie jednak vznik efemerních tvarů KS na *-aje* jako *plakaje* (vedle původních

homonymních tvarů na *-e* jako *plače*), jednak následný zánik obou těch typů.⁴ Také v češtině zánik kongruence proběhl nejdříve u homonymních tvarů maskulina jako *miluje* (viz Dvořák, 1970, s. 166). Je zřejmé, že oba jazyky preferovaly tvary formálně jednoznačné na úkor těch, které bylo možné interpretovat dvojím způsobem. Tento faktor nebyl zatím zkoumán v souvislosti s vývojem slovinského KS, avšak je třeba zmínit, že i v jeho případech docházelo k homonymii, v tomto případě však s tvary 3. os. pl. ind. prez. (srov. *molče* ‚mlče/mlčíc/mlčice, mlčky‘, dříve také ‚(oni) mlčí‘), což mohlo hrát určitou roli při ústupu sufixu *-e*, který popisuje Orožen (1977).

Zatímco (srbo)chorvatská kodifikace KS pouze uzákonila procesy, jež proběhly spontánně mezi 15. a 17. stoletím, kodifikace českého a slovinského KS v 19. století výrazně zasáhla do vývoje těchto tvarů, což popisují Dvořák (1983), Orožen (1977) a Jesenšek (1996, 1998). V obou jazycích se základem kodifikačních snah stala tradice starších literárních textů — v případě slovinštiny hlavně tradice spisovné zámurštiny z přelomu 18. a 19. století, kdežto v češtině tradice vysoké literatury 16. století. Musíme však uznat, že autoři českých mluvnic z prvních dvou fází národního obrození brali v potaz tendence, které se vyskytovaly v jazyce 16.–18. století (zejména tendenci vyhýbat se homonymním tvarům), např. „J. Dobrovský tvary na *-c* v 1. vyd. své mluvnice omezuje v mask. na případy, kde náležitý tvar je homonymní (1809, 320), v 2. vyd. toto omezení vypustil (1819, 246)“ (Dvořák, 1983, s. 47). Josef Dobrovský nebyl v tomto přístupu sám, protože stejný výklad nacházíme i v jiných mluvnicích, které schvalovaly tvary na *-ouc, -íc* v sg. maskulina (zejména v případech homonymie), ale občas i v plurálu, což podrobně popisuje Dvořák (1983, s. 47–49). Od 40. let 19. století však autoři českých mluvnic začali propagovat velmi striktní, archaickou normu, jež platí dodnes (viz Dvořák, 1983, s. 54). Je zajímavé, že právě ve 40. letech 19. století frekvence českého KS začala postupně klesat (viz graf 1).

Česká kodifikace měla také vliv na další vývoj slovinských konverb — především, jak ukázala Orožen (1977), napomohla znovuoživení tvarů na *-aje* a *e*. Tyto tvary — používané před rokem 1825 pouze Matevžem Ravnikarem, jenž se inspiroval staroslověnskými texty — se objevují poprvé v mluvnici France Metelka (1825), která měla jako předlohu mluvnici Josefa Dobrovského. K rozšíření tvarů na *-aje* a *-e* přispěli překladatelé z češtiny a ruštiny, uvádějící do svých překladů mnoho kalků, srov. čes. *vstávaje* > slovin. *vstajaje* v překladu *Babičky* od Frana Cegnara (Orožen, 1977, s. 346). Distribuce sufixu *-e* se stala omezenější v důsledku činnosti Stanislava Škrabce, který rázně zamítl tvary odvozené od přítomného kmene jako *sprašujé* (s přízvukem na *-e*, což zabraňovalo homonymii s tvary 3. os. sg. ind. prez.), a schválil pouze tvary odvozené od infinitivního kmene, totiž *spraševáje* (viz Jesenšek, 1998, s. 51). Kvůli tomu se slovinský konverbální systém vyznačuje dodnes jistou nedůsledností, protože tvary KS jsou odvozovány nejen od přítomného kmene pomocí sufixů *-oč, -eč, -e*, ale také od kmene infinitivního pomocí sufixů *-je, -joč*. Tvary KS na *-e* většinou ustrnulují a jsou používány jako příslovce (srov. *molče* ‚mlčky‘, *hote ali nehote* ‚chtíc nechťíc‘), nebo předložky (srov. *glede* ‚ohledně‘), viz připomínky Toporišiče (1984, s. 340).

Za zmínku stojí fakt, že česká kodifikace mohla ovlivnit slovinskou také z hlediska syntaktického — jak upozorňuje Jesenšek (1998, s. 92), požadavek stejnopodmětosti

4 Sufix *-e* je nyní doložen pouze v ojedinělých ustrnulujících tvarech jako *glede* ‚ohledně‘.

se totiž objevil poprvé v mluvnici France Metelka (1825). Nelze tedy vyloučit, že klíčovou roli sehrála zase autorita Josefa Dobrovského.

V češtině i ve slovinštině byla kodifikace provázána zvýšeným užitím KS. Dvořák zjistil nárůst jeho frekvence z úrovně 2,30 % všech slovesných tvarů (V)⁵ v 18. století (do roku 1781) až na 4,17 % V v období 1781–1830 (Dvořák, 1983, s. 60); naše data také ukazují vrcholnou frekvenci českého KS ve 30. letech 19. století (viz graf 1). Příčiny tohoto jevu lze spatřovat ve velmi kladném hodnocení konverb v době národního obrození. Jak podotýká Dvořák, „autoři (i čtenáři-vlastenci) se s přechodníky setkávali v literatuře 16. stol., kterou hojně četli a do značné míry, zejm. v počáteční fázi, i napodobovali. Užívání TC [přechodníkových konstrukcí] bylo přijímáno kladně i proto, že vlastenci viděli v T [přechodnících] jeden ze základních prostředků, jimiž čeština předčí ostatní živé jazyky a jimiž se vyrovná jazykům klasickým“ (Dvořák, 1983, s. 95). V případě slovinštiny lze dokonce hovořit o „jazykové módě“ (Jesenšek, 1998, s. 208–211), protože proces oživení konverb proběhl ještě rychleji než v češtině — frekvence KS se od 40. do 80. let 19. století zvýšila více než 2,5krát. V obou jazycích však byl tento nárůst dočasný a okamžitě přešel v poměrně rychlý pokles. Troufáme si tedy říct, že vliv období kodifikace na další vývoj českého a slovinštiněho KS lze vnímat rozporuplně, protože — přes zvýšený zájem o konverba a jejich kladné hodnocení — je velmi pravděpodobné, že z dlouhodobého hlediska přijetí archaické normy KS stálo v cestě jeho stabilizaci v obou jazycích.

Zatímco norma chorvatského KS není pro uživatele jazyka náročná (ani na úrovni morfologie, ani syntaxe), správné používání KS ve slovinštině, natož v češtině, může působit jako výzva. Problémy spojené s normou jsou shrnuty v tabulce 1.

	CHORVATŠTINA	SLOVINŠTINA	ČEŠTINA
Tvoření tvarů KS	od přítomného kmene sloves nedokonavých	od sloves nedokonavých, avšak nejen od přítomného kmene, ale také od kmene infinitivního	od přítomného kmene sloves nedokonavých
	dva sufixy (lze však říci, že je tvar KS odvozován od tvaru 3. os. pl. ind. prez. jednoduchým připojením -ći, srov. <i>oni pišu</i> > <i>pišući</i> , <i>oni misle</i> > <i>misleći</i>)	několik sufixů	několik sufixů; kongruence
Stejnopodmětost	není povinná; věty jako: <i>Pišu-ći pismo, njega su ujedali komarci</i> jsou považovány za stylově příznakové, avšak správné (viz Babčić, 1987; Katičić, 1986, s. 462) ⁶	povinná	povinná

TABULKA 1. Srovnání pravidel odvozování a používání tvarů KS v češtině, chorvatštině a slovinštině

⁵ Tuto hodnotu jsme vypočítali na základě dat z Dvořákovy knihy (1970).

⁶ Tento přístup má v (srbo)chorvatštině dlouhou tradici, např. už Maretić (1899, s. 644) výrazně podporoval používání nestejnopodmětých tvarů: „Gdjekoji pisci misle, da ne valja

Je třeba zdůraznit, že česká norma nemá obdoby nejen v žádném jiném slovanském jazyce, ale ani mezi několika desítkami evropských a asijských jazyků zahrnutých ve výzkumu Masici, který požadavek kongruence identifikoval pouze v češtině a gudžarátštině (viz Masica, 1976, s. 131–133).⁷ Velmi složitá norma přitom odporuje intuici rodilých mluvčích, již spontánně volí sufix *-ouc*, *-íc* ve všech rodech a obou číslech (viz Karlík, 2022, s. 43). Toto ukazuje sílu trendů, které existují v češtině od 16. století, i když po většinu času pouze latentně, bez oficiálního schválení autorů mluvnice (s výjimkou Jana Václava Pohla, který odstoupil od požadavku kongruence v roce 1783, viz Dvořák, 1970, s. 167 a 1983, s. 45). Z diachronního hlediska tedy můžeme říci, že striktní norma zamezila přirozené expanzi sufixu *-ouc*, *-íc*, zatímco ze synchronního pohledu lze vyjádřit domněnku, že norma může vyvolávat u rodilých mluvčích strach z chyby, a proto je odrazovat od užívání KS.

7. JINÉ FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ FREKVENCI KS

Samozřejmě norma není zdaleka jediný faktor, který může mít vliv na rozdílný vývoj frekvence KS v analyzovaných jazycích.⁸ Nasvědčuje tomu mj. fakt, že i když česká a slovinská konverba byla kodifikována v archaické podobě, která neodpovídala dřívějšímu vývoji, jejich další osudy se výrazně lišily. Přestože nemáme k dispozici korpus slovinských textů z let 1920–1989, momentálně dostupná data nenaznačují, aby se v tomto období objevil silný klesající trend — frekvence KS v 90. letech totiž byla na přibližně stejné úrovni jako v desetiletí 1910–1919 (rozdíl není statisticky významný, $p = 0,1456$). Naopak v češtině se pokles frekvence, který začal ve 40. letech 19. století, nejen nezastavil, ale dokonce se zrychlil: zatímco v 19. století se frekvence KS zmenšila dvojnásobně, od 30. let 20. století do dnešní doby lze pozorovat až čtyřicetinásobný pokles. K extrémně rychlému ústupu českého KS mohly přispět faktory, jež souvisejí především s jazykovou politikou, tedy:

upotrebljavati glagolskijeh priloga uz riječ, koja je različna od subjekta u glavnoj rečenici [...]. Ali u Vukovoj prozi ima mnogo primjera, koji dokazuju, da ti pisci ne misle pravo. Evo ih nekoliko: [v překladu do češtiny: *Někteří autoři si myslí, že není správné používat přechodníky u slova, které se liší od podmětu v hlavní větě [...]. Ale ve Vukově próze nacházíme mnoho příkladů, jež dokazují, že tito autoři nemají pravdu. Srov. několik takových příkladů:*] imajući Turci nad Srbima taku vlast i taka prava, naravno je, da se Srbi moraju starati, koliko je moguće manje da se miješaju s njima. dan (1827) 89. [...].“

- 7 Můžeme jej sice najít i v litevštině a lotyštině, ale pouze u stejnopodmětých tvarů se sufixem *-dam-*, zatímco litevská nestejnopodmětá konverba na *-ant* a lotyšská konverba na *-ot* (u nichž se stejnopodmětost připouští, ale nevyžaduje) jsou nesklonná (viz Nedjalkov, 1995, s. 113, 118; Kalnača, Lokmane, 2021, s. 297–301). Jak podotýká Nedjalkov (1995, s. 105), „in Lithuanian grammars, forms of the type *rūky-dam-as*, which are never used attributively, are traditionally called “semi-participles” for some reasons [...]. The term “converb” (*padalyvis*) is used only for noninflected different-subject forms [...]“. Také ve výzkumu Masici je zahrnuto pouze lotyšské nesklonné KS na *-ot*.
- 8 Určitou roli může hrát i samotné složení korpusů, např. podíl překladových a nepřekladových textů, viz Nádvorníková (2023).

- odmítavé posudky části jazykovědců (počínaje Jiřím Hallerem, Václavem Ertlem a Josefem Zubatým), kteří od meziválečné doby považují přechodníky za tvary „mrtvé nebo na vymření“ (viz Wójcik, 2023, s. 202);
- omezená přítomnost přechodníků ve školní výuce, jež způsobuje, že se dovednost správně je používat stává elitní záležitostí (viz Wójcik, 2023, s. 201);
- zásahy jazykových redaktorů, jejichž část mj. přiznává, že odstraňuje přechodníky z redigovaných překladů, protože je považuje za projev interference ze zdrojového jazyka (viz Nádvořníková, 2023).

Nemůžeme také vyloučit, že určitou roli v ústupu českého KS hrají intralingvní faktory, např. „inherentní vývoj češtiny k větší verbálnosti“, tedy preferování určitých slovesných tvarů.⁹ Toto téma nepochybně vyžaduje další výzkum a stojí za to, aby v něm byl zahrnut kontrastivní přístup, protože — jak jsme se snažili ukázat i v tomto článku — problém odlišného vývoje českých, chorvatských a slovinských konverb potvrzuje správnost slov anglického spisovatele Geoffreyho Willanse „you can never understand one language until you understand at least two“.

LITERATURA

- BABIĆ, S. (1987): O subjektu u predikatnom proširku. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 34, 3, s. 86–89.
- BARIĆ, E. — LONČARIĆ, M. — MALIĆ, D. — PAVEŠIĆ, S. — PETI, M. — ZEČEVIĆ, V. — ZNIKA, M. (1997): *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- DVOŘÁK, E. (1970): *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině*. Praha: Univerzita Karlova.
- DVOŘÁK, E. (1983): *Přechodníkové konstrukce v nové češtině*. Praha: Univerzita Karlova.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, D. (1995): O problemima razvoja glagolskoga priloga sadašnjega i prošloga. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 21, s. 51–65.
- GÓRSKI, R. (2023): Tekst w humanistyce cyfrowej: czym jest korpus i do czego służy. In: A. PAWŁOWSKI (ed.), *Od Gutenberga do Zuckerberga: wstęp do humanistyki cyfrowej*. Kraków: Universitas, s. 95–115.
- HASPELMATH, M. (1995): The converb as a cross-linguistically valid category. In: M. HASPELMATH — E. KÖNIG (eds.), *Converbs in cross-linguistic perspective: Structure and meaning of adverbial verb forms — adverbial participles, gerunds*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 1–55.
- CHLUMSKÁ, L. (2014): Není korpus jako korpus: Korpusy v kontrastivní lingvistice a translatoologii. *Časopis pro moderní filologii*, 96, s. 221–232.
- JESENŠEK, M. (1996): Poskus periodizacije razvoja oblik na -č in -ši v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja. *Jezik in slovstvo*, 61, s. 171–189.
- JESENŠEK, M. (1998): *Deležniki in deležja na -č in -ši. Razširjenost oblik v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja*. Maribor: Slavistično društvo.
- KALNAČA, A. — LOKMANE, I. (2021): *Latvian Grammar*. Riga: University of Latvia Press.
- KARLÍK, P. (2022): Struktura prezentních participií v češtině. *Korpus — gramatika — axiologie*, 26, s. 39–55.
- KARLÍK, P. — NEKULA, M. — RUSÍNOVÁ, Z. (eds.) (2003): *Příruční mluvnice češtiny*. Brno.

9 Děkují za tuto připomínku anonymním posuzovatelům abstraktu a článku.

- KATIČIĆ, R. (1986): *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- MARETIĆ, T. (1899): *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Kugli.
- MASICA, C. (1976): *Defining a linguistic area: South Asia*. Chicago: University of Chicago Press.
- MIKOLIČ JUŽNIČ, T. (2012): Korpusna analiza slovenskega deležja v različnih besedilnih tipih. In: T. ERJAVEC — J. ŽGANEC GROS (eds.), *Zbornik 8. konference Jezikovne tehnologije, 8. do 12. oktobra 2012*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan, s. 147–152.
- MIKOLIČ JUŽNIČ, T. (2013): Neosebne glagolske oblike v prevodni in izvorni slovenščini: primer deležja. In: Š. VINTAR (eds.), *Slovenski prevodi skozi korpusno prizmo*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, s. 70–93.
- NÁDVORNÍKOVÁ, O. (2023): *Český přechodník jako konverbum: Korpusová analýza překladových a nepřekladových textů*. Praha: Univerzita Karlova.
- NEDJALKOV, I. (1998): Converbs in the languages of Europe. In: J. VAN DER AUWERA (ed.), *Adverbial constructions in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 420–455.
- NEDJALKOV, V. (1995): Some typological parameters of converbs. In: M. HASPELMATH — E. KÖNIG (eds.), *Converbs in cross-linguistic perspective: Structure and meaning of adverbial verb forms — adverbial participles, gerunds*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 97–136.
- OROŽEN, M. (1977): Sekundarna derivacija prislovnega deležnika na -é/-áje v slovenskem knjižnem jeziku. In: F. JAKOPIN (ed.), *Nahtigalov zbornik*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, s. 335–356.
- ŠLOSAR, D. (1986): Tvarosloví. In: A. LAMPRECHT — D. ŠLOSAR — J. BAUER (eds.), *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 129–246.
- TOMŠIČ, F. (1955): Poglavlje iz slovenske historične sintakse. *Slavistična revija*, 8, št. 1–2, 6–67.
- TOPORIŠIČ, J. (1984): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- WÓJCIK, A. (2023): The decline of Czech transgressives — a *memento mori* for the Polish language?. *Polonica*, 43, s. 193–206.
- WÓJCIK, A. (v přípravě): *Rozwój imiesłowów przysłówkowych we współczesnym języku chorwackim, czeskim i słoweńskim — ujęcie konfrontatywne* [doktorská disertace].

POUŽITÉ KORPUSY

- Archiv 19. století: nerevidovaný interní diachronní korpus Ústavu Českého národního korpusu FF UK. Cit. 29. 2. 2024. <<http://www.korpus.cz>>.
- Gigafida 2.0: Corpus of Written Standard Slovene. Cit. 29. 2. 2024. <<https://viri.cjvt.si/gigafida>>.
- IMP: ERJAVEC, T. (2014): *Digital library and corpus of historical Slovene IMP 1.1*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. Cit. 29. 2. 2024. <<http://hdl.handle.net/11356/1031>>.
- InterCorp v15: ROSEN, A. — VAVŘÍN, M. — ZASINA, A. J. (2022): *Korpus InterCorp, verze 15 z 11. 11. 2022*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 23. 2. 2025. <<http://www.korpus.cz>>.
- Riznica: *Croatian language corpus Riznica 0.1* (2018). Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Slovenian language resource repository CLARIN.SI, Cit. 29. 2. 2024. <<http://hdl.handle.net/11356/1180>>.
- SYN v9: KŘEN, M. — CVRČEK, V. — HENYŠ, J. — HNÁTKOVÁ, M. — JELÍNEK, T. — KOCEK, J. —

KOVÁŘÍKOVÁ, D. — KŘIVAN, J. — MILIČKA, J. —
PETKEVIČ, V. — PROCHÁZKA, P. —
SKOUMALOVÁ, H. — ŠINDLEROVÁ, J. —
ŠKRABAL, M. (2021): *Korpus SYN* [verze 9

z 5. 12. 2021]. Praha: Ústav Českého národního
korpusu FF UK. Cit. 29. 2. 2024. <[https://
www.korpus.cz](https://www.korpus.cz)>.

Aleksandra Wójcik | Ústav pro jazyk polský, Polská akademie věd |
Mickiewicza 31, 31-120 Krakov
ORCID ID: 0000-0001-8918-7817
wojcik.maria.aleksandra@gmail.com